

Այս ընդհանուր փափաքանաց մի նոր արտայայտությունը կը համարուի Ռուսիոյ գահաժառանգ Մեծ-Դքսին այցելութիւնն Հապսպուրկի Արքունեաց և այն սրտալիր ընդունելութիւնը զոր ֆրանձ Եօզէֆ կայսր կ'ընէ իւր հզօր դրացւոյն անդրանիկ որդւոյն։ Այս պաշտօնական բայց ոչ պատահական տես

սակցութիւն եթէ խաղաղութեան համար չէ կարի զօրաւոր մի երաշխաւորութիւն, գէթ կը հաստատէ սա իրողութիւն թէ, Ռուսիոյ և Աւստրիոյ մրցակից կայսրութեանց պաշտօնական յարաբերութիւնը՝ այսպիսի փոխադարձ քաղաքականութեան ցոյցեր կ'արելի ընելու չափ բարեկամական կը մնան, հակառակ բոլոր անկախ խնդրոց։

Նոյն բանը չ'է կարելի ըսել դժբաղդարար իտալիոյ և Ֆրանսայի համար։ Պ. Բրիտիի վերջին ճառը որով իտալացի նախարարապետը ընտրեալ ունկնդիրներու առջև անգամ մ'եւս կը փառաւորէր երեսկ նիզակակցութեան բարեքները, չէ այն միջադէպերէն որք կարենան բարոքել այս երկու ցեղակից պետութեանց յարաբերութիւնները։ Սակայն Պ. Բրիտիի քաղաքականութեան միակ կէտ նպատակին եղած է միշտ գոհացնել իւր պաշտակիցները և այս մասին յաջողած կ'երևի, քանի որ երբեակ նիզակակցութեան գլխաւոր աշխարհաւարը Չորաւար Գափրիլի յիտալիա կ'ուզէր (ինքնաբերաբար թէ՛ հրաւիրանօք Պ. Բրիտիի) խորհրդակցելու համար Ումպէրթօ Թագաւորին և իւր առաջին խորհրդականին հետ և թերեւս Պ. Բրիտիի դիրքը զօրացնելու և նպաստելու համար սորա յաղթանակին յառաջիկայ ընդհանուր ընտրութեանց մէջ։

Պ. Բրիտիի այդ ընտրութեանց մէջ ևս մեծամասնութիւնն իւր կողմն ունենալու մասին ապահով կը թուի, սակայն չ'մոռնար թէ ունի բազմաթիւ և յանդուգն հակառակորդներ (որպէս Գափալօթի, Ինպրիանի, Նիքօթէրա, և այլք)։ ուստի և անկարելի չ'է որ Պ. Բրիտիի յոյսերն ևս Պ. Թրիքուփի ակնկալութեանց նման ի դերն ելնեն և առաջինը վիճակակից լինի վերջնոյն։

Արդարեւ, իրիւնդայի կուսակիցներուն դէմ Պ. Բրիտիի ի գործ դրած խստութիւնները, իտալական նաւատորմին վերջերս կրած ծանր վնասները (որք հրամանատարին՝ Լովէրա ծովակալին՝ անհոգութեան կը վերագրուին), եւրոպացիներ իբր 100 միլիոն ֆրանքի բացը, Ալպիկէի գործոց նկատմամբ Անգլիոյ հետ եղած բանակցութեանց անյաջող ելքը, վերջապէս վաճառականութեան անկումն յառաջ եկած ընդհանուր դժգոհութիւնը Պ. Բրիտիի դիրքը բաւական խախտած են։ Սակայն այս ամէն սխալները կրնայ քաւել Գերման կայսրութեան նախարարապետին պատուաբեր այցելութիւնը։ Եթէ հակառակ իւր նախահոգ զգուշութեան, Պ. Բրիտիի դարձեալ պարտութիւն կրէ ընտրական պայքարին մէջ, հանգարտ խղճիւ կրնայ ըսել իւր կուսակցաց թէ յանցանքն իրը չէ, քանի որ ամէն կարելի միջոց ի գործ դրած է կանխաձեռնութեան շնորհաց արժանանալու համար։

Երկու նախարարապետաց այս տեսակցութիւն ի Միլան բնականաբար անհաճոյ է Ֆրանսայի։ այլ սա այս ամէն ցոյցերուն կը պատասխանէ անդադար կատարելագործելով իւր պաշտպանութեան միջոցները, իւր մթերանոցները լեցնելով անբաւ քանակութեամբ ընտրելագոյն զէնքերով ու սլաշարով, իւր սահմանադրուած վրայ հաստատելով ռազմական երկաթուղիներու նորանոր գծեր և ամրութիւններ, իւր 19 զօրաբանակաց վրայ աւելցնելով 20րդ զօրաբանակ մ'եւս, առաւել եւս ըստուարացնելով իւր արդէն սահարկու նաւատորմը, Ֆրանսայի պանքային մէջ միշտ պատրաստ պահելով երկու միլիարէն աւելի ոսկի և արծաթ մետաղադրամ և վերջապէս ամէն

զոհողութիւն ընելով իւր ելեւմուտքը հաւասարակշռութեան մէջ դնելու և վաճառականութիւնն ընդարձակելու համար։ Ինչո՞ւ Ֆրանսական Հանրապետութիւնն այս չափ ծանր զոհողութիւններ յանձն կ'առնու։ Զի կը կարծէ թէ պատահական պատերազմի մը մէջ չ'կարէ վստահիլ ո'չ Իտալիոյ բարեկամութեան որ շատոնց մոռցած է 59 ի դէպքերը և ոչ իսկ Պէլճիոյ չէզոքութեան՝ որոյ գերմանասէր կառավարութիւնը՝ մոռնալով 1830ի անցից մէջ Ֆրանսայի կատարած դերը (1) կ'արտօնէ տօնել Վաթէրլօի պատերազմին տարեդարձը (որ Ֆրանսական պարտութիւն մ'է), բայց կ'արգելու տօնել Ժամափի ճակատամարտին տարեդարձը (որ Ֆրանսական յաղթութիւնն էր կը յիշեցնէ)։

Լէպիլոտ Թագաւոր այսչափով չ'բաւականանար, այլ ի Փոցտամ կ'երթայ Վիլհելմ կայսեր փոխադարձ այցելութիւն ընելու ճիշդ այն պահուն ուր համայն Գերմանիա, մոռնալով վայրկեան մը գործաւորական հրատապ խնդիրը, արտասովոր հանդէսներ կը կատարէ Մալթի իննսունամեայ տարեդարձը պատուելու համար։

Այս առթիւ վարժարանները կը փակուին, ամենուրեք ցնծութեան ձայներ միայն կը լըսուին, բազմաթիւ պատուիրակութիւնք ամէն դասակարգէ և ամէն կարեւոր քաղաքներէ, նոյն ինքն Վիլհելմ կայսրը ի զուրկ իւր զօրապետաց կ'երթան ողջունել ծերունի Մարալիտը որ կը հուշակուի հեղինակ և հիմնադիր գերմանական միութեան, և արքայազն պատիւներ կ'ընդունի։ Մինչ մարդ մը որ նոյն տրամին մէջ ոչ նուազ, թերեւս աւելի կարեւոր դեր մը կատարած է, Պրիքմարք՝ բացակայ կը գտնուի այդ հանդէսներէն, ուր ծերունի աշխարհաւարին անունն իսկ չ'յիշատակուիր։ Բայց Պրիքմարք չ'պիտի դարմանայ այս մոռացման վրայ, եթէ յիշէ թէ՛ ինքն ալ իւր ամենակարողութեան օրերուն մէջ չէ զթացած բնաւ իւր թշնամեաց և աւելի անդթաբար վարուած է բազմաց նկատմամբ, ընդ որս կըրնայ յիշուի Արնիմ կոմսը, մին իւր զոհերուն։

Մինչդեռ գերման զինուորականութիւնը (militarisme) այսպէս աշխարհի ուշադրութիւնը իւր վերայ կը հրաւիրէ իւր մեծ ամպաւ հանդէսներով որոց դիւցազնն է իննսունամեայ ծերունի մը, դրացի երկրի մը (Հոլանտայի) Թագաւորը՝ թէպէտ ոչ այնչափ ծեր՝ մահաժամով միճակի մէջ կը գտնուի, անկարող իւր վեհապետական պարտաւորութիւնները կատարելու, և, ի կենդանութեան իսկ, իւր կառավարած երկիրներէն կ'անջատի Լուքսանպուրի մեծ դքսութիւնը որոյ խնամակալութեան կը կոչուի երկրորդ անգամ Նոսափի դուքսը, ապագայ Վեհապետ Լուքսանպուրի, բայց ո'չ Հոլանտայի որ՝ հանդերձ իւր հարուստ դալթականութեամբ՝ պիտի մնայ հազիւ տասնամեայ իշխանուհոյ մը և Ժամանակ մը պիտի կառավարուի խնամակալուհոյ մը միջոցաւ որպէս Սալանիա։

Անգլիա, միշտ դրական և հաշուող, առանց Ժամավաճառութեան՝ իրականացնելու համար Սփրիկէի նկատմամբ Գերմանիոյ և Ֆրանսայի հետ կնքած դաշնագիրներուն արդիւնքները, կը վրոթայ հրատարակել իւր թեւարկութիւնը ի Զանգիւար, Փորթուկալի նոր նախարարութեան հանդէպ աւելի հաշտարար

(1) 1830 թուականին երբ Պէլճիոյիք ուղած են Հոլանտայէն զատուելով ուրոյն պետութիւն մը կազմել, Ֆրանսա միայն իւր դատը պաշտպանած և մեծագէտ նպատակ է Պէլճիոյ Թագաւորութեան հաստատման։

ընթացք մը կը բռնէ, և իւր կարեւորագոյն տեսեսագէտին՝ Կլաւտիոնի՝ բերնով կը յայտարարէ թէ հակառակ Մաք-Թինլիի հուշակաւոր օրինաց, Անգլիական Ժողովուրդը չը խորհիր ազատ փոխանակութեան սկզբունքն ուրանալ և ոչ ալ կը յուսահատի ճարտարութեան և վաճառականութեան ասպարէզին մէջ նոյն իսկ մաքսապաշտ Միացեալ Նահանգաց յաղթելէ։

ՎԱՆԵՅԻ ՊԱՂՏԱՍԱՐԻ ԴԱՏԸ

Նիւս Բ.

Վանեցի Պաղտասարին դատավարութիւնը շարունակուեցաւ անցեալ շաբաթ օր, հոկտ. 27, Եղեռնագոտ ատենին առջեւ, ի ներկայութեան Ժողովրդեան ստուար բազմութեան։

Նախ և առաջ կարդացուեցան այն գրութիւն որք անցեալ նստին որոշման համաձայն նստարին զրկուած էին Թարգմանուելու։

Նախագահը (Խոսքը Պաղտասարին ուղղելով)։ — Ի՞նչ պիտի ըսես. ահա պաշտօնական մարմնոյ մը կողմէ Թարգմանուեցան. ինչ որ տեսեր՝ Թարգմաններ են։

Պաղտասար։ — Ընդէ է, առաջուանէն բաւական տարբերութիւն ունի, բայց հարկաւ մէկ քանի բառեր իրար խառնուած են դարձեալ։ — Նախ. Սակայն սիրոյ վերաբերեալ բան մը չկայ։ — Պաղտ. Դարձեալ կը կրկնեմ թէ ըսած գործիս վերաբերեալ նամակ մ'է, բնականաբար չգրուելիք բառեր կային, որք աւրուած են։

Նախ. (Խոսքը փառսաբան Գրիգոր Էփ. Իւղղելով) Թարգմանութեան մասին որ և է զիտողութիւն ունի՞ք։ — Գրիգոր Էփ. Զուրկմ, միայն փոխանորդեալ թո՞ղ բացատրութիւն տայ թէ այդ թուղթերէն իւր տան մէջ գտնուած բանատեղծութիւնն իրե՞նն է թէ ոչ։ — Պաղտ. Պիտի տամ. սակայն, Տէ՛ր նախագահ, (Գրիգորէն «Սապան» լրագիրը հանելով) լրագրին մէջ դատա սխալ գրուած է։ Կը խնդրեմ որ նախ դատին ատենագրութիւնը կարդացուի։

Փաստարանը կը խնդրէ որ ատենագրութեան հարցաքննութեանց մասը կարդացուի և քարտուղարը կը կարդայ անցեալ դատավարութեան ատենագրութիւնը։

Պաղտ. — Ատենագրութիւնը ճիշդ է. Սապան լրագիրը սխալ գրեր է։ Անցեալ անգամ Շարական անուն գրիքը պահանջեցի. այս գրիք եթէ բերուի, Թարգմանութեանց մէջ յիշուած անուններու բոլորն ալ այդ գրիքին մէջ պիտի գտնուին։ Ինչպէս որ ըսի, անոնց հեղինակն եւ չեմ. ասոնք բնաւ տէրութեան և ազգին չեն դաշիր. ազոր մէջ սպարապետի և այլնի վրայ խօսուած է, սակայն այժմ մենք ո'չ սպարապետ ունինք և ո'չ Թագաւոր. ասոնք 1000—1500 տարուան բաներ են։

Նախ. — Շատ լաւ. դու գրած չես։ Պաղտ. — Սուտ չեմ խօսիր. այդ կէտն հասկցուելու համար գրիքը բերել տալ հարկ է։ Այդ գրիքն եկեղեցեաց մէջ կը կարդացուի. եթէ վնասակար ըլլար, չէր կարդացուեր։ Առնք ուրիշ գրքերու մէջ ևս կան։ Անունն տօնախմբութեան օրն, արարողութեանց պահուն, աղօթքի տեղ կը կարդացուին իբրեւ գովեստ։ — Նախ. Ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ս։ Ի՞նչ մ'առաջ բացատրութիւն պիտի տամ կ'ըսէիր։ — Պաղտ. Եթէ վնասակար իսկ դատուին, գրուին ևս չեմ։ Նախ. —

եանի նամակին պարունակութիւնն ալ հասկըցուեցաւ. օգուտ մը չ'ունի ըսածը ամսաթուղակի համար է: — Նախ. Հապա բերնէդ հանուած նամակը:

Պաղ. — Ըսի արդէն որ աղջկան մը կը վերաբերի. հանրային իրաւանց հետ գործ չունի: Ընդհ. դատախազն այդ նամակին իմաստը բոլորովին հակառակն ըմբռնած է՝ ի կէտիկ Փաշա Տաճատ վարդապետի զարնուելուն վերադարձելով: Այդ Տաճատն ո՞վ սպաննեմ է. եթէ այդ նամակն այդ կարգի վնասակար պարունակութիւնն մ'ունենար, գրպանս կը պահէի: Ես ո՛չ խռովարարաց խումբը կը ճանչնամ և ո՛չ ալ անոնք զիս կը ճանչնան: Կարծիքի վրայ հիմնուած վճիռը արդարութեան հակառակ է: Վարդապետ նամակին մէջ պիտի գամ ըսած է. եթէ վարդապետ զարկած ըլլայ, ի՞նչպէս կրնայ գալ: Օրէնքը բնաւ չտրամադրեր որ եթէ բացատրութիւն չտամ՝ իմ մասին պատիժ մը ըլլայ. օրինաց մէջ այդ տեսակ բան մը չկարգացի, այսուհանդերձ բացատրութիւն տուի, այդ նամակը աղջկան մը մասին է ըսի. եթէ աւելի բացատրութիւններ տամ, հետեւանք գէշ կ'ըլլայ: Սա ալ ըսեմ որ ոստիկանութեան տեղեկագրոյն մէջ սխալ մը կայ, դռնապանը թո՛ղ կոչուի. նամակն իրեն ես յանձնեցի. վերադարձին երբ պիտի առնէի, ուրիշ տալ ուղեց: Այդ գրութիւնն ո՛չ վնասակար է և ո՛չ ալ քաղաքականութեան կը վերաբերի. եթէ այդպէս ըլլար, իմ ձեռքովս չէի յանձներ: Կը խնդրեմ, Տէ՛ր նախագահ, հակառակ իմաստ տալու համար որ և է ապացոյց չկայ. կարծեմ թէ հակառակ իմաստ մը տալով զիս չը պիտի պատժէք: Տէրութեանս արդարութեանք և դատաստանին վստահ եմ:

Նախ. — Պիտի քննենք. ինչ արդիւնք որ ունենայ, ըստ այնմ հարկ եղածը կ'որոշենք: (Խօսքը վիստաքանին ուղղելով) Ըսելիք մը ունի՞ք: — Վաստաքան Գրիգոր է՞ք. քննութեանց մէջ պակասութիւն կայ, պաշտպանութեան պահուն պիտի ըսեմ:

Պաղ. — Կուզէ՞ք որ երուանդ Փօթութեալեանի նամակի մասին ես բացատրութիւն տամ: — Մէմսնդ պէ՛յ. Հարկաւ: — Նախ. Ի՞նչ պիտի ըսես: — Պաղ. Այդ նամակ թարգմանուած չէ: — Բարսեղաւ. — Թարգմանուած պէտք չէ տեսնուած: — Գրիգոր է՞ք. Թարգմանուած չէ նաեւ այն գրուածքն, որ «Վարդան սպարապետ եղաւ» ըսելով կ'սկսի և որ Ամբաստանիչ ատենի տեղեկագրոյն մէջ նշանակուած է:

Մէմսնդ պէ՛յ. — Թարգմանուելիքներու մէջ երուանդին նամակն ալ կար: — Բար. Մենք բոլորն ալ զրկեցինք: Նօտարն այդ նամակը չէ թարգմանած: — Նախ. Կարելի է որ հարկ չէ տեսնուած: Առաջուան թարգմանութիւնը կարդացուի: (Բարսեղաւը կը կարդայ):

Պաղ. — Անցեալները կարդացուեցաւ. այդ նամակն ալ պիտի թարգմանուէր. «Եթէ կարենամ պէտք եղածը կ'ընեմ» խօսքին նշանակութիւնը հարցուեցաւ հարցաքննութեան պահուն, ես ալ պէտք եղած բացատրութիւնը տուի: Տուէ՛ք նամակը. ես աւելի աղէկ կը թարգմանեմ: (Նամակին բնագիրը կը տալի եւ կը կարդայ): Իւր հօրն ու մօրը ուղղած նամակ մ'է, որով նամակ գրուած չըլլալուն համար կը գանգատուի: Ասիկա 15-20ի չտի նամակներ եւս ունի: Ասոնք եթէ տեսնուին, պիտի հասկցուի թէ քաղաքականութեան վերաբերեալ որ և է բառ մը չեն պարունակեր: Այս նամակին մէջ «Հայրենիք զիս սնոյց» ևն:

խօսքեր կան: — Նախ. Ուրեմն լաւ թարգմանուած է եղեր: Ուրիշ բան մը կայ: — Պաղ. «Գէշ երազներ տեսայ» ևն, կ'ըսէ:

Գրիգոր է՞ք. — Թարգմանութենէն հասկըցուածին նայելով, նամակը կ'ըսէ «նամակ չեկաւ. գէշ երազներ կը տեսնեմ. պատճառ մը արգելք մը կայ, տեղեկութիւն տուէ՛ք ինձ թէ ի՞նչպէս էք և թէ Պոլսոյ վերաբերեալ քաղաքական ի՞նչ լուրեր կան»:

Պաղ. — Այո՛, այնպէս է: «Եթէ ձեռքէս կուգայ, իմն մը ընեմ. եթէ ոչ, ինչ պատճառաւ նամակ չէք գրեր: Ես մէկ քանի նամակներ գրեցի և միոյն կրցաք պատասխանել: Ես ձեր նամակներով միայն կը մխիթարուիմ: Եթէ իմն մը պատահեցաւ, ըսէ՛ք, հասկնամ» կ'ըսէ: Քաղաքականութեան վերաբերեալ հարցումն ալ լրագրոյ մէջ կարդացեր է: Միայն տեղեկութիւն կ'ուզէ: Այս նամակին ցարգ պատասխան գրուած չէ: Տէ՛ր նախագահ, ես այս տեսակ մարդ մը չեմ: Քաղաքական գործերով չեմ կարող զրաւիլ: Վէ՛րքիս վրայ վէ՛րք չեմ կրնար բանալ: Ես արդէն իմ գործիս անկարող եմ: Իմ կարողութենէս վեր ելող բաներու չեմ կարող խառնուիլ: Եթէ խառնուած ըլլայի, առանց ցաւելու չուննա ես իմ ձեռքովս կը քաշի:

Նախ. (Խօսքը Մէմսնի պէ՛յի ուղղելով) Ձեր պահանջման եզրակացութիւնն ի՞նչ է:

Մէմսնդ պէ՛յ. — Իւր բերնէն ելած թուղթը սիրոյ հետ որ և է վերաբերութիւն չունի: Այս խօսք անոր իմաստը կերպարանափոխելու միայն կը ծառայէ: Թէ՛ սակից, թէ՛ միւսներու թարգմանութենէն և թէ՛ դատին վերլուծութեան պահուն յառաջ բերուած ապացոյցներէ և այլ պարագայներէ կը հասկցուի թէ խռովարարաց խումբին անդամներէն է, հետեւաբար կը պահանջեմ որ ոճրագործ ըլլալը վճռուի:

Նախ. (Խօսքը վիստաքանին ուղղելով) Ըսէ՛ք ինչ որ պիտի ըսէք ի պաշտպանութիւն ձեր փոխանորդելոյն:

Գրիգոր է՞ք. յայտարարելէ յետոյ թէ քննութեանց մէջ թերութիւններ գործուած են, օրինակի համար՝ Պաղտատարին բերնէն հանուած թուղթին վնասակար կէտեր պարունակելուն սպացոյցը դատարանին չեն ներկայացուած, Տաճատ վարդապետին ինչ նպատակաւ վիրաւորուած լինելը չ'է ստուգուած, կը պահանջէ որ այս վերջին կէտը մանաւանդ քննուի, վստահի հաւանականութենէ հեռի չէ որ վերոյիշեալ վարդապետը յառաջ բերուած նպատակէն տարբեր նպատակի մը համար վիրաւորուած լինի, և յայնժամ Պաղտատարի բերնէն ելած թուղթին տրուած մեկնութիւնն ալ կը փոխուի: Եւ սակայն, կը յարէ Գրիգոր է՞ք, ենթադրելով որ քննութիւնը կատարեալ եղած լինին, բուն իսկ խնդրոյն ի պաշտպանութիւն հետեւեալ յայտարարութիւնները պիտի ընեմ:

Ա. Պաղտատարի բերնէն հանուած նամակը պատուում և ճմլում ըլլալով, ամբողջովին կարելի չէ եղած թարգմանել: Ի ձեռքին եղած մասերն ուրիշ խնդրոց ևս կրնան վերաբերիլ, այսինքն այնպիսի ընկերութեան մը կազմութեանն որ նպատակ ունենայ աւագակութիւն, աւարառութիւն, գրամանեղութիւն, աղջիկ առեւանգել և այլ այնպիսի գործեր որք Պատժական Օրինօք արգիլուած են: Նամակին այդ մասերը կրնան գործածուիլ նաեւ ընկերակիցներու միջև կատարուած բանակցութեանց մէջ: Պատժական գործոց մէջ կարելի չէ հաւանականութեանց յենելով ամ-

բաստանելոյն դէմ վճիռ արձակել: Ապացոյցք ամբաստանութիւնը հաստատելու բաւական ըլլալու են: Հետեւաբար, ըստ իմ կարծեաց, կարելի չէ վերոյգրեալ նամակի այդ մասերուն համար ամբաստանեալ Պաղտատարն ոճրագործ ճանաչել:

Բ. Ներկայացեալ թուղթերու մէջ տեղեկագիր մը պէտք էր գտնուեր՝ նշանակող Պաղտատարի տունէն գտնուած և ոտանաւոր, բանաստեղծութիւն ու երգ պարունակող թղթոց թուականն, ինչպէս նաեւ փոշոտ լինելը կամ ո՛չ, որպէս զի հասկցուէր թէ թուղթը տունը խուզարկուած պահուն դեռ նո՞ր և կամ մօտ ժամանակի մը մէջ գրուած էր, գործածուած էր թէ ոչ, նոյնպէս, տունին մէջ ուրիշ բնակողներ եւս գտնուելով, այդ թուղթ Պաղտատարին յատուկ սենեակէ մը կամ գրասեղանի մը մէջ իւր թուղթերու հետ գտնուած է: Այդ վնասակար կոչուած գրութիւններէ Հայկի ու Վարդանի վերաբերեալներու պարունակութեանց նայելով թէ և յայտնի չէ թէ երբ գրուած են, Հայկ Հոյ Ազգին նախահայրն է և Վարդան ալ Հայ Ազգին պաշտպանը: Այս վերջնոյն կրօնասիրութեան ի յարգանս ի վաղուց անտի յարմար դատուած է եկեղեցեաց մէջ ամէն տարի տօնախմբութիւնն ամենայն ազատութեամբ կատարել: Այս երկու անունները կան Հայոց պատմութեան մէջ որք Պատժական Օրինաց հաստատութենէն առաջ և ցարգ արտօնուած են աւանդուիլ վարժարանաց մէջ: Այն բանաստեղծութիւն, որ լեզուագէտի մը կողմէ գրուած է և անոնց նկատմամբ գովեստներ կը պարունակէ, 15 տարի առաջ Պաղտատարի տան մէջ մեռնող մարդու մը գոյքերէն մնացած է: Արդ, այդ գրութեան այժմ ձեռք ձգուիլը Պաղտատարի հետ որ և է վերաբերութիւն չունի. հակառակն ապացուցանող որ և է փաստ ալ չկայ:

Գ. Դամասկոսէն Նաթանեանի և Երուսաղէմէն Երուանդի կողմէ գրուած նամակաց մէջ վնասակար կէտեր չ'կան: Նաթանեան՝ Պաղտատարի հօրեղբորորդին լինելով, նամակ մը գրած և իւր անձնական գործոց վրայ խօսած է. վերջաբանին մէջն ալ ըսած է թէ Դամասկոսի Հայք իրեն օգնելու մասին զգացում չունին: Ասոնց գէշ մտքով նշանակութիւն մը տալ կարելի չէ: Գալով Երուանդի նամակին, ինչպէս հայրը Գառնիկ հարցաքննութեան պահուն հաստատած է, այս վերջինը Պաղտատարին զրկած է նամակը՝ պատասխանը գրելու համար. պարունակութիւնն ալ անձնական գործերու կը վերաբերի: Եթէ տեղական գործոց վիճակին վրայ տեղեկութիւն ուղղած է, աղոր պատասխանատուութիւնն ալ, եթէ կայ, Երուանդին կը պատկանի: Հետեւաբար այդ պատճառաւ օրէնքը փոխանորդելոյս համար որ և է պատիժ չը տնօրիներ:

Մէմսնդ պէ՛յ. — Տաճատ վարդապետին օգոստոս 28 ին վիրաւորուիլը նշանակուած է քննութեանց արդիւնքը պարունակող գրութեանց մէջ:

Գրիգոր է՞ք. — Եթէ հարցաքննութեանց տեղեկագիրն է, պէտք էր աղոր մէջ յայտագրուած ըլլար, և եթէ դատագիր կամ որոշմանագիր է, այն ալ պահանջողին պահանջմանց և վճարից յայտարարութեանց յենելով կ'ըլլայ: Մինչդեռ Տաճատ վարդապետը զարնող մարդուն հարցաքննութեանց տեղեկագիրը չկայ:

Պաղ. — Ինչպէս որ փաստաբան էֆէնտին ըսաւ, խռովարարութեան հետ բնաւ մաս-

նակցութիւն չունիմ։ Ամէն առաւօտ կանուխ հոս և իրիկուններն ալ ուշ առեն Գում-գա-փու կը գանուիմ, իմ գործովս ու զբաղումովս կ'ապրիմ։

Նախագահն հարցուց թէ՛ ամբաստանելոյն և թէ՛ փաստաբանին թէ՛ ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ր։ Զ'ունիմք պատասխանեցին։ Դատաւորք խորհրդակցութեան սենեակը քաշուելով, ժամ մը յետոյ վերադարձան և քարտուղարը կարգաց հետեւեալ վճիռն.

« Երկու կողման պահանջումներն և պաշտպանութեան համար ըստաճները լրուելէ և քննութեանց արդիւնքը պարունակող գրութիւնները կարգացուելէ յետոյ խնդիրը խորհրդակցութեան ենթարկուեցաւ։ Մանրամասնութիւնք պիտի երևին ատենագրութեան և պատրաստուելիք վճռագրոյ մէջ։

Արդ, դատարանը նկատելով որ այն գրութեան մէջ, որ ամբաստանեալ Պաղտասար իւր եղբայրը՝ Աւետիսը՝ տեսնելու համար բանու գնացած ատեն ըստ սովորութեան դռնապանին յանձնած թուղթերուն հետ գտնուած էր և զոր ջնջելու համար բերանը նետելէն յետոյ բերնէն կտոր կտոր հանուած էր, հասկըցուած է թէ նշանակեալ Յուդան այն Տաճատ վարդապետն է որ կ'էտիկ Փաշայի եկեղեցւոյն մէջ վիրաւորուած էր, պարագայ մը որ հաստատուած է խոստովանութեան եղանակէն և դէպքին թուականէն. նկատելով որ յետ խուզարկութեան, Պաղտասարի տունէն կարգ մը վնասակար գրութիւնք գտնուած են, նկատելով որ այդ նամակ գրած է մին անգամայն այն խոզվարարայ խմբին որ կազմուած է Հայաստան կազմակերպելու երեւակայական գաղափարն իրագործելու համար և ձեռնարկած է Հայ հասարակութիւնը կայս. կառավարութեան դէմ շարժելու և այլ խռովարարչական ընթացիկ. նկատելով որ այս կերպիւ ստուգուած է թէ Պաղտասար ևս այդ խոռվարան անդամներէն մին է և նկատելով որ կատարուած քննութիւններէ ձեռք բերուած ուրիշ փաստեր ևս զայս ապացուցած են, ոճրին տեսակին ու աստիճանին վրայ թէեւ համաձայնութիւն գոյացած չէ, սակայն Պաղտասարի ոճրագործ լինելը միաձայնութեամբ վճռուած է։ »

Յաւարտ ընթերցման, ընդհ. դատախազի օգնական Մէմուհ պէյ պահանջեց որ ամբաստանեալ Պաղտասար դատապարտուի Պատժական Օրինաց 54րդ յօդուածին տրամադրութեան համաձայն։

Ամբաստանելոյն փաստաբան Գրիգոր էֆ. պատժոյ թեթեւացում խնդրեց։

Դատաւորք դարձեալ խորհրդակցութեան սենեակը քաշուելով, քառորդ մը յետոյ դատարանը վերադարձան, և նախագահն իւր խօսքն ամբաստանելոյն ուղղելով ըստ.

« Պաղտասար, քու ապացուցեալ արարքդ կը համապատասխանէ Պատժական Օրինաց 54րդ յօդուածին յաւելուածին։ Տե՛ս, օրէնքն ի՞նչ կ'ըսէ. « Անոնք որ Օսմանեան երկիրներու մէջ մասը կամ մէկ կտորը և կամ առանձնաշնորհեալ նահանգի մը ամբողջը կամ մէկ մասն կը ձեռնարկեն ուրիշ առանձնաշնորհեալ նահանգի մը միայնեւ թանկութեամբ և կամ ընդհ. կերպիւ, օսմանեան երկիրներու մէջ մասը կառավարութեան իշխանութեանն անջատել, մահուամբ կը պատժուին։ Եթէ պատիժը մեղմացնող պարագայք տեսնուին, հինգ տարիէն վար չըլլալու պայմանաւ առժամայ բերդարգելութեան կը դատապարտուին։ »

Բու ընթացքիդ մէջ, որ ապացուցուած է, այդ կարգի ծանրացուցիչ պարագայ մը չ'տեսնուելով, ըստ տրամադրութեան երկրորդ հատուածին՝ մեծամասնութեան որոշմամբ հինգ տարուան բերդարգելութեան դատապարտուած ես, սկսեալ ձերբակալմանդ թուականէն։

Վճիռն արձակուելէ յետոյ՝ դատաւորք և ունկնդիրք ջրուեցան։ Դատապարտեալ Պաղտասար ևս բանաւ տարուեցաւ ոստիկան զինւորաց հսկողութեան ներքեւ։

ՀԱՆՈՍՈՒԿԱՆ

ԱՂՈՒԱՆՔ ԵՒ ԱՒԴԱՆՔ

Աղուանից ազգի ծագման մասին սա կարծիքն ընդունուած է թէ, երբ Հռովմայեցիք՝ Պոմպէոսի առաջնորդութեամբ՝ տիրեցին Պաղովոսի Albanus (այժմ Ալքհան) կոչած գետոյ շրջակայքն ալ, տեղւոյն ժողովուրդն այդ գետին անուամբ Ալվանի՝ և երկիրն Albania կոչեցին։

Այդ Albania անունը տառադարձութեամբ Աղբանիա, և ապա Աղուանի ըրին նախնիք, ինչպէս Խորենացին ալ կ'ըսէ. « Աղբանիա, այս ինքն է Աղուանք » (ԱՅԽ)։

Հռչակաւոր արեւելագէտն Ֆրանսուա Լընորման ալ կ'ընդունի թէ Յուդայ « Ալբանիայի » կոչած ժողովուրդն Հայ հեղինակաց « Աղուանք » ըսածն է։

Աւղան պատմագիր մը, Հիւսէյին, աշակերտ Հազրէթ-շահ-Կասրմ-Սիւլէյմանի անուն անձին, իւր Դաւանիք Աւղանից (اصرار الاغاني) պոլստուերէն (1) գրոց մէջ, — որուն Պարսկերէն համառօտութիւնն ըրած է Մէվլէվի խայր-էդ-դին, — իրենց ազգային աւանդութեան յենով կ'ըսէ թէ, Աւղանք սերած են երրայեցի Մէլիք Թա'ւուտէն (= Սաւուղ Թագաւոր), որ և, ըստ ոմանց, Յակոբայ Յուդայ որդիէն սերած է, և, ըստ այլոց, Բեհրամին որդիէն։

Մէլիք Թա'ւուտ երկու որդի ունէր, — Բէրքիւ և Իրմիւ։ Ասոնք ալ մէկ մէկ զաւակ ունեցան. առաջնորդ կը կոչուէր Աւղան, երկրորդինն Ուզրէկ։ Ահա այդ Աւղան անունէն իր ցեղն Աւղան կոչեցաւ։

Ժ. Զ. Դարուն վերջերը Մողոլացի Ակբար-կամ Ակրէր շահին համար պարսկերէն գրուած Ային Ակբէրի (ایین اکبر) (2) անուն մատենին մէջ ալ կը կարդամք. « Աւղան համարէր զանձն սերեալ յորդուցն Իսրայէլի »։

Ասիական հետազոտութեանց (Recherches Asiatiques) մէջ (հտ. Բ, էր. 126) Պասմուքիւն ուղեւորին (عبد الله) անունով թրքերէն երկասիրութիւն մը կը յիշատակուի, տպեալ ի Կ. Պոլսի 1731 թուին, որուն մեր խնդիրը չօշափող մի գլուխն ընդօրինակուած է անդ, զոր աւելորդ չեմ համարիր ծանոթացնել բանասէր ընթերցողացս, իրաւ շահեկան նիւթ (3)։

- (1) Պոլստուերէն Աւղանից ազգային լեզունն է։
- (2) Բաղմահմուտ արեւելագէտն Լանգլէս, Հնդկաստանի վերաբերեալ գիտելաց բովանդակութիւն մը կը համարի մատենան, իբր Հնդկի ցեղնամատ կամ Գերշնախագ գիտութիւն (encyclopédie), զոր յօդուած է Մողոլաց Զէլալ-էդ-Դին Մոհամմէթ Ակբէր շահին վերջին Այամի շէյխ Աբուլ-Ֆազլ։
- Ային Ակբէրի վերջին հատորն է Ակբէրնամէ (اکبرنامه) կոչուած երազատոր մատենին, որ սկսուած է յիշեալ Շահին իշխանութեան օրէն և վերջացած՝ հեղինակին սպանմամբ, — որ կատարուած է Ակբէրի յաջորդ Զինահեդի որդւոյն թիւղղութեամբ, 1604 թուին։
- Աբուլ-Ֆազլի համբաւն այնքան մեծ էր, որ արեւելից մէջ սա առածին տեղի տուաւ. « Ասիայ թագաւորներն Ակբէրի սուրէն աւելի Աբուլ-Ֆազլի գրչէն կը զարհուրեն »։
- (3) Մի քանի օր առաջ մեր ձեռքն հասաւ թրքերէն գիրք մը Պասմուքիւն Աւղանից (اصرار الاغاني) անուամբ, որ տպուած է ի մայրաքաղաքիս 1861 [۱۲۸۷] թուին, Հեղինակին անունը չկայ թէ և, սակայն տեղ տեղ իւր անձին վրայ տեղեկութիւններ տալով կ'ըսէ թէ, եւրոպական և տաիկան այլ և այլ երկիրներ շրջած, և Պարսկաստանի մէջ քսանութեց տարիներ անցուցած, և ապա Կ. Պոլսի եկած հաստատուած է։ Տեղ մ'ալ կը կարդամք թէ բժշկութեան արուեստին իրեն տեղեակ ոք, Աւղան բժշկաց հետ տեսութիւններ կ'ընէ եղեր։ Իսկ յառաջաբանէն կը հասկնամք թէ Պատմութիւնս Ալտաին լեզուաւ գրեւ է բուն հեղինակն « ի դիւրութիւն ամենեցուն »։

« Նկարագրութիւն կազմութեան Աղուանից, եւ պատմութեան երեւման ցոյցն. — Հոռուք և գիտնականք կը զրուցեն թէ Աղուանից ազգըն ի սկզբան կը բնակէր Խաղրաց (Կասպից) ծովուն ափունքը գտնուած Դաղստանի կից Շիրուան գաւառն, կամ Բար-իւլ-էրուարէն (Տէմուր-Կափու կամ Դուռն Դարբանցի, որ է Պահլիկ ձորայ) դուրս Դաղստանի ստորոտի գաղտաց մէջ բնակող անյայտ ծագմամբ ժողովուրդ մ'է, և կամ սոքա Խաղրաց ժողովուրդն կամ նոցա մի ցեղը կամ ձիւղն են եղեր։ Ըստ որում յիշեալ ազգն՝ իւր վաղեմի սովորութեան համեմատ՝ Պարսկաստանի հողն և կամ ուրիշ դրացի երկիրներն արշաւելով կ'աւերէր ու կը կողոպտէր, թիմուրին երեւցած ժամանակ այդ նահանգը նուաճեցաւ և գրաւեցաւ. և որովհետեւ Պարսկաստանի ժողովուրդն անոնցմէ կը գանգատէր, և անոնց հարստահարութիւններն և ապիրատութիւնն կ'ապացուցանէր, թիմուր խան տարադրեց այդ ազգն, և իբր հարկը օթեւան հեռի տեղեր քշելով՝ բնակեցուց զայն առ արեւելեան սահմանօք Պարսկաստանի, Կանդահարայ շուրջն, Հնդկաստանէն ասդին եղած գաղտաց և անապատից մէջ, որպէս զի Պարսկաստանի արեւմտեան կողման աշխարհաց բնակիչը նոցա սովորական առաւարութիւններէն և հարստահարութիւններէն զերծ և անգործ մընան։

« Պատմական գրուածոց ոմանց մէջ կ'աւանդուի թէ այդ ազգն հայասեռ է. վասն զի Աշխարհագրութեանց մէջ գրուած բացայայտ իրողութիւն մ'է թէ Շիրուանայ երկիրն յանցելուն Ալբանիա կը կոչուէր, և բնակիչք՝ Ալբանի։ Եթէ այս այսպէս է, հաւանական է թէ Աղուանիք յորդուցն Ալբանիէ մէկն ազաւղեալն է։ Այսօր իսկ Շիրուանայ դրացի կարաբաղի նահանգը գտնուած Հայոց վանքը Կանդար (Կանդասար) կը կոչուի, և կարգապետն ալ Աղուանից (4), որ ըստ Հայ լեզուի Աղուանից գլխաւորն ըսելէ։ Գէնջէ (Կանդակ), Երեւան և Նախիջեան գաւառներուն մէջ և Գիւանի սահմանները բնակող, նոյնպէս և Սաղանաք կոչուած լեռան Հայերն գեռայն անուամբ պանծալով Աղուանութիւնը կը ջատագովեն։ Եւ հաւանական է թէ իրենց կարգապետն եղող Կանդասարայ Գլխաւորին տարաբնակութեան ժամանակ ի Կանդահար հաստատուելով, յանցանել ժամանակաց՝ Կանդասար բառն ալ Կանդասար բառէն աղաւաղած ըլլայ. զի յիշեալ լեռոյն (5) ինչ ինչ մատենից մէջ գրուած է թէ Իսկէնտէրի (6) շի-

Արդ, նկատելի է թէ վերջիշեալ Հետազոտութեանց մէջ ուղեւորին պասմուքիւն յառաջ բերուած վկայութիւնն բառ առ բառ կը գտնուի Պատմութեան 21-23 էջերուն մէջ։ Տպագրութեան թուականներն ալ տարբեր, անուններն ալ։ Հաւանական է որ իրարմէ փոխ առած ըլլան այդ հատուածն։ Բաց յայտնուէ, ուշադրութեան արժանի է այն պարագայն թէ այս երկու գրոց մէջ ալ միշտ Աղուան ըսուած է, փոխանակ Աւղան ըսուելու։

Պատմութեան մէջ կը գտնուին նաև մեր ազգին վերաբերեալ մի քանի տեղեկութիւններ. թերեւս այս ըլլայ այն պատմութիւնն, զոր կը յիշատակէ քաջահամուռ ինձնձեան յիւրում շինարարութեան (Հտ. Ա, էրեւ 327)։

(4) Հեղինակիս խօսքն անշուշտ աստ Կանդասարայ կաթողիկոսարանին և Աղուանից կաթողիկոսին վրայ է։

(5) Թերեւս անխորհի քառասունակի պարիսպն, որ շինուած կը կարծուի ըստ առապելական դրուցաց ինչ Աղեքսանդր երկեղջիւրէն (اسکندر دژ) և ոմանց՝ Գոգ և Մագոգ երկուորեակ եղբայրմէ։ Գոյանի է նաև թէ Զ. դարու մէջ Պարսկաստանի Նուշիրուան Շահն մեծաւ մասամբ նորոգած է զայն։

(6) Իսկէնտէր, որ է Աղեքսանդր, Բայց կը կարծեմք

նաժն է : Ճշմարտութեամբ է նաև թէ Աղուանք իրենց տարաբնակութեան պահուն ունէին Հայոց ծէսն ու կրօնն , և որովհետեւ իրենց բուն հայրենիքէն հեռացան ու բաժնուեցան , և երթեալեկոթենէ բարձրովին արգիլուեցան ու կտրուեցան , Հնդկաստանի ժողովրդեան հետ հաղորդակցութիւն և յարաբերութիւն հաստատուելով ժամանակէ մը յետոյ բոլորն ալ մայրման եղան :

« Յիշեալ ազգը ցարդ իրենց երկած հացին վրայ խաչաձեւ նշան մը կը դնէ . կ'երևի թէ իրենց Հայաստան եղած ժամանակէն մնացած սովորով մ'է : Պահած են նաև իրենց նախնեաց աւարառութեան սկիւն , իրենց բնաւորութիւնն ալ գերիիշու և կողոպտելու ցանկութեամբ կազմուած է , և սահմանազրկոց մօտ բնակելուն համար պատերազմասէր եղած են » :

Գալով մեր ազգային պատմաց , իրենցային կ'աւանդէ թէ Աղուանք Գեղամայ Սիսակ որդիէն սերած են , որոյ իւր ապացոյց մէջ կը բերէ թէ « աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա (Սիսակայ) կոչեցան Աղուանք » . (ՊՏՄ. Գիրք Բ , գլ . Ը :)

Թէ և ի սկզբան եղիլէ առաքելոյն քարոզութեամբ Քրիստոնէութիւնն ընդունողներ եղան Աղուանից մէջ , սակայն չուտ խափանեցաւ այն , կամ ծաւալում չգտաւ , և Աղուանից թագաւորը իրենց նախկին կրօնից մէջ միացին մինչեւ ցիւռնայր , որ « առնու և զվերստին ծնունդն ի սրբոյն Գրիգորէ » Հայոց Լուսաւորչէ » . որուն միջոցաւ Աղուանք ալ Քրիստոնէացան : Իսկ Ուռնայրի մահուանէն յետոյ « մանուկն Գրիգորիս » — որ Լուսաւորչէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր — Կաթողիկոս եղաւ Աղուանից վրայ . (ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻ , Պատմ. Աղլ . հտ . Ա , գլ . Թ :)

Մեր մատենագիրք Աղուանից երկիր ըսելով կը հասկնային Ա . — Կուր գետոյ և Կասպից ծովուն մէջտեղը գտնուած երկիրն , մինչեւ ի Դարբանդ , որ կը կոչուէր նաև Աղուանի Ծիրումնայ կամ պարզապէս Ծիրումն . իսկ Բ . — Հայաստանի Ուտի , Արցախ , Փայտակարան նահանգներն և Կուր գետոյ մի մասն . այս պատճառաւ վերջինս կը կոչուէր Աղուանի Հա-

թէ հեղինակիս յիշած այն Աղքատներն Մակեդոնացի (Մակեդոնացի) չէ , այլ արեւելեաց երկրից (Արեւելեաց) ըսածն է , որ , ըստ Էլ-Մակրիզի , Հէմաքի (Հիմաքի Արաբներէն) թագաւոր մ'էր , երեակայական անձնաւորութիւն մը , որուն կ'ընծայեն մեծամեծ գործեր , որպիսիք են՝ Գոգ և Մագոգ լեռանց կանգնումն , ուղիորդութիւն մը ի Երուսաղէմ , և ինչ , և ինչ :

Ըստ Լանգլէսի իսկէնսէր անունը Սիվայի երկրորդ որդւոյն — Կարաբեկի — Սկանդա մականունն փոխուած է , որ արագախաղացութիւն կը նշանակէ . Կարաբեկի շնորհիւ Հնդկաց Հնդկական է , այսինքն արեւելեան անձնաւորութիւն կամ նշանակ :

Իսկ միջին դարու ազգային մատենագիրներէն Վարդան վարդապետն Մակեդոնացւոյն կ'ընծայէ Գարբանդայ շինութիւնն , ի թերեւ Աղեքսանդր անունէն խաբուելով , զի Աղքատներ Պարսկաստանի ճամբով անցած է մինչև Հնդկաստան , և ոչ թէ Կովկասի լեռնային ու դժուար ճանապարհաւ : Աւասիկ Վարդանայ դրոց հատուածն . — « Աշխարհ (մեր) խառնեալ է Սիւրյ և Եւրոպոյ . սիւրեալ նախ ի Գրանէ Հնայ , որ է դուռն Ալանաց » Երկաթի , զոր եղեալ է Աղքատներ Մակեդոնացի . զի նա ժողովեաց յամենայն ազգաց զփոխաբիս և զկարճաստակս , զեղեղս և զկաղո , զկրօն , զգոյն և զվստակարս , և տարեալ ի կողմն հիւսիսոյ բնակեցոյց , և պարսպեալ ամրացոյց , և եղ զուռն երկաթի . և մարգարեացաւ ' ի վերայ դրան , թէ յորժամ յետին դարէն անցանի ութ շարիւր վաթսու և չորս ամբ , անկանի դուռն այն . և ելանն քսան և չորս թագաւորք և ապականեն զաշխարհս . Աճուճաց և Բաճուճաց ազգ կոչեցաւ , զոր Աւստարանիչն Յովհաննէս Գոգ և Մագոգ անէ , վասն 'անթիւ բազմութեանն : (ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ) :

յոց , որ Հայոց , Աղուանից , Վրաց , և այլոց ձեռքերն անցած է ժամանակ առ ժամանակ . հոս էր նաև Աղուանից կաթողիկոսարանն ի Գանձասար :

Ռօլէն ևս իւր Հնախօսութեան (Ե . 173) մէջ կ'ըսէ . « Վրք և Աղուանք , ազգք հզօրք բնակեալք ընդ Սեաւ և ընդ Կասքիական ծով »

Աւղան անունն այդ ազգին համար բոլորովին օտար է . ասոնք՝ զիրենք կ'անուանեն հիւսիսային կողմերը Պուխսան , ու հարաւային կողմերը՝ Պուեսան : Ծառ տեղ Պաքան ալ կը կոչուին , որ Պուխսանի հնդկական հնչումն է , և որ կը նշանակէ Աւղանից նախկին աշխարհակալներն , հաստատեալ ի Հնդկաստան (7) :

Ըստ Ռայմոնտի , Աւղան անունն ծագումն անյայտ է , բայց շատ հաւանական է որ նոր անուն մ'է (8) :

Ըստ որում Աւղան անունն եկամուտ է իրենց համար , ուստի կրնամք ըսել թէ Լէնգթիմուրի արշաւանքէն յետոյ՝ անոր հետ գաղթող Աղուանից բնակութեամբ երկիրն Աւղանսան կոչուեցաւ ի յետոյ :

Այս գաղթականութեան ապացոյցներ են , թէ այժմու Աւղանստանի մայրաքաղաքին անունն Քեաբիլ , Նուսիի մօտ Քաբալա (9) գաւառին բնակչաց անդր գաղթելովը տրուած է . թէ Աւղանստանի մէջ ցարդ տեսնուած Ղարաշախ ցեղն՝ հին Գարգարացիք են , Սէրուանի ըսուածն՝ Շիրուանայ ժողովուրդն , և այլ ասոնց նմաններ : Այս գաղթականութեան նշան մ'ալ է Քեաբիլի մէջ գտնուած եկեղեցին զոր Հայոց կ'ընծայեն տեղացիք :

Այդ գաղթականներն երկիրն բնակչաց հետ շփուելով ձուլուեցան , և յանցանել ժամանակաց , Մահմետականութիւնն ընդունեցան , — ինչպէս վերև յառաջ բերուած հատուածին մէջ ալ տեսանք . — որով բոլորովին անհետացաւ իրենց յիշատակն , չը նայելով որ տարին մէկ անգամ անխմոր ձերմակ հաց մը կ'եփեն՝ վրան խաչաձեւ նշան դնելով (10) :

Սկիւտոր Կ . Յ . ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ

(7) JAMES DARMESTETER. Lettres sur l'Inde à la frontière Afghane, Paris 1888

(8) L'UNIVERS. Afghanistan Paris 1844 :

(9) Պաղոմէոս կը յիշատակէ այն քաղաքն . (Աբխազիա) Պաղոմէոս , Գիրք Ե . Գլ . ԺԲ .)

(10) Տե՛ս նաև REINEGGS. — Beschreibung von Kaukasus, Gotha 1796 .

ԾԱՆԴԻԿ ՄԱՆԿԱՆՅ

Հակառակ մեր այնքան զոհողութեանց և աշխատութեանց , թէ և որոշած էինք չարունակել մեր հանդէսն , բայց հետզհետէ բաժանորդաց նուազութեան և անտարբերութեան այլ ևս տուալ անհնար լինիլով , այսօրուրէն սկսեալ իսպառ կը դադրեցնենք Մաղիկ Մանկանց հանդիսի հրատարակութիւնն :

ՆԵԱՆ Կ . ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

« ԵԱՂԻԿ » ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Ռոսնոպ . Վ . Մ . կը դանդաղեցնէ թէ կանոնաւորապէս չ'էք ստանար « Եաղիկ » թիւերը . մեր բաժանորդաց ցանկին մէջ Ձեր անունը չ'ունիմք արձանագրուած . մեր ամէն բաժանորդաց կանոնաւորապէս կը զրկեմք թերթերը . եթէ դուք ևս ստանալ կ'ուզէք , հարկ է որ բաժանորդ գրուէք :

Եկիլովիլի . Գ . Ձեր յիշած անձին « Եաղիկ » զրկելը դադրեցուցած եմք թիւ 3 էն յետոյ , վասն զի բաժանորդագիրը չ'էք ստացած :

Եղիլի . Ս . « Եաղիկ » թիւերն ամբողջապէս զրկած եմք : 50 Եաղիկ . թուագիտ . յանձնեցնէք Ձեր նշանակած տեղը , Գրամի տեղ՝ առ ի չգոյն այլ միջոցի՝ կարող էք գրովանութեամբ զրկել :

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

ՊՏՄԱՏՈՒ ԾԱՌՈՅ ՈՌՈԳՈՒՄՆ

Ո՛րքան զարմանալի է՝ պարտիզականութիւնը մշակող և քիչ շատ դիտող մարդոց համար՝ տեսնել այն մանրակրկիտ խնամքն զոր կը վայելեն առ հասարակ զարդատուներն , մինչդեռ անդին կատարելապէս երեսի վրայ կը ձգուին պտղատու ծառերն՝ յորոց սակայն ա՛յնքան արգիւնք կը պահանջուի :

Արդարեւ , հազուադէպ չ'է տեսնել թուփեր որք ստէպ կ'ոռոգուին , մինչդեռ անդին ծառաւէ կը մեռնին խեղճ պտղատու ծառերն : Է՛ր այս խնամքն առաջնոց համար , և այս անբացատրելի անտարբերութիւնն վերջնոց նըկատմամբ : Թերեւս առարկուի թէ զարդաբոյսը մասնաւոր դարմաններու կը կարօտին , որպէս զի հասուննան և բողբոջին . բայց ո՞չ ապաքէն նոյն բանն կարելի է ըսել նաև պտղատու ծառոց համար : Ըստ որում պտղատու ծառերն ամէն տարի առատօրէն կը ծաղկին , աւելորդ կը համարին ջրել զայնս , առանց մտածելու թէ այս ծառերն ալ ծծելու պէտք ունին՝ իրենց ըրած կորուստներն դարմանելու և հաւասարակշռութիւնն վերստանալու համար : Այս ըսուածներէն պէտք չ'է սակայն հետեցնել թէ պտղատու ծառերն կանոնաւոր ոռոգման մը պէտք է ենթարկել . ո՛չ . ա՛յն ատեն միայն պէտք է ջրել զանոնք՝ երբ հողը շատ չորցած է , գիտնալով որ չորութիւնն միշտ վնասակար է իրենց : Ոռոգման համար որոշ ժամանակ մը հաստատել խիստ դժուարին է , չ'ըսեմք անկարելի . այս ժամանակը կը տարբերի ըստ տեսակի հողոյն , ըստ աստիճանի տաքութեան , և այլն . սակայն միշտ աղէկ է ոռոգել ծառին ծաղկելէն վերջը , երբ պտուղ կապած է :

Հասկնալու համար թէ ի՛նչ առաւելութիւններ կ'ընծայէ ոռոգումը , պէտք է բաղդատել մի և նոյն պայմանաց մէջ ջրուած և չջրուած ծառեր . պիտի տեսնուի յայնժամ որ ջրուածներն աւելի գեղեցիկ , աւելի խոշոր և լաւագոյն պտուղներ կուտան , և , բաց ստտի , աւելի երկարակեաց կը լինին :

ՀՈՐԹԻ ՀԱՄԱՐ ԱՊՈՒՐ

Այն երկրաց մէջ՝ ուր , ինչպէս ի Կ . Պոլիս , կաթիլ լաւ գինով կը ծախուի , հորթ մեծցընելը սուղի կը նստի : Ուստի և , իրենց ծընընդենէն քանի մ'օր վերջ , այս անասունը կը մորթուի և ի վաճառ կը հանուի , բան մը՝ որ վնասակարութենէ պերճ չ'է հասարակաց առողջութեան համար :

Ահա՛ մէկ կովի կաթով չորս հորթ սնուցանելու համար գործնական և խնայողական միջոց մը :

Կաթարիչաւոր դաշտաւորանի (չանաֆ , կիւվէն) մը մէջ մանր կտրուած լաւ խոտ լեցնեալ և ձեռքով ճնշելու է . վրան լեցնելու է եռացեալ մաքուր ջուր և կաթարիչը խնամով փակելու է : Երկու ժամէն , թրջոց՝ այսինքն յառաջ եկած հեղուկը՝ թէյի նմանութիւն կ'առնու և իւր մէջ կը պարունակէ խոտին և սոոր համեմաւոր նիւթին անուցիչ տարերց մի մասը :

Հորթին ծնելէն մինչեւ երեք օր , թողելու է որ կենդանին մօրը կաթը խմէ . չորրորդ օրը , առաւօտ և երեկոյ , սոյն խոտաջուրէն տալու է (մէկ քաւորդ խոտաջուր և երկու երրորդ գալճ կաթ) : Քանի մ'օր յետոյ սկըսելու է կաթին քանակութիւնը իջեցնել , այնպէս որ , երբ անասունը երկու ամսու լինի , մէկ քաւորդ կաթ և երեք քաւորդ խոտաջուր առնէ : Այսպէս շարունակելու է երրորդ ամիսն ալ . չորրորդ ամսուն , անասունը իւր սնունդն ինք կը գտնէ . այն ատեն հետըզհետէ կաթին չափը քիչցնելու , և վերջապէս կաթը բոլորովին կտրելու է : Յ . Թ . Հ .

ՄԱՆՇԻ ՎՐԱՅ ԿԱՄՈՒՐՁ

Անգլիական կամրջով մը ցամաքին միացնելու գաղափարը նոր չէ, ի սկզբանէ դարուս զբաղեցուցած է հոյակապ երկրաչափներ. մանաւանդ թոմէ տը Կամոննի ուսումնասիրութիւնը ձգտած են ժողովրդական գործել զայն: Բայց մինչեւ վերջին տարիներս առաջարկեալ ծրագիրը կամ անկատար ուսումնասիրութեամբ էին և կամ անիրականալի համարուած: 1873 ին խորհեցան Գաղղիոյ և Անգլիոյ մէջ հաղորդակցութիւն հաստատել ընդձեռնակայ ստորուզումով մը. ո՛չ երկրաչափներու և ո՛չ ալ դրամատեարց ձեռնադրութիւնը կը պակսէր: Անգլիացուց դժկամակութիւնն էր որ արգելեց այդ հսկայ ձեռնարկութեան գործադրութիւնն:

Այսօր, Գաղղիոյ և Անգլիոյ միջև կամրջոյ մը միջոցաւ հաղորդակցութեան ծրագիրը գործութեամբ կը հոչակուի անգլիական Ջրանցքի կամուրջն (The chaunel Bridge) անուն ընկերութեանէ մը: Թոմէ տը Կամոննի ի վեր պողպատի ճարտարութիւնն և ծովու մէջ ալ խառութեանց միջոցներն այնչափ յառաջադիմած են՝ զի ինչ որ յայնժամ ցնորական խորհուրդ կը համարուէր, այսօր կարէ իրականանալ: Ոչ ընդարձակ բացուածքներն և ոչ ալ ծովուց խորութիւնն խոչընդոտներ կը յարուցանեն երկրաչափներու առջեւ: Ահա ի՞նչու Քէննըլ Պոլիճի ընկերութիւնն խնդրեց ձեռնադրութիւնն երկու Գաղղիացի ճարտարապետաց, Պ. Պ. Շնայտըրի և Հէրսանի:

Երկուքն ալ գործի սկսան օգնութեամբ անգլիացի երկրաչափաց՝ նշանաւոր Սըր Ճօն Փուշըրի և Պ. Պէքըրի և պատրաստեցին ծրագիրն զոր աստ կը համառօտեմք:

Կամուրջը գաղղիական եզերաց Կոնիէն հրուանդանի մօտերէն պիտի սկսի և Փօքըր-գոնի մօտ անգլիական եզերաց պիտի հալի: Երկայնութիւնը պիտի լինի իբր 38 հազարամէթր և պիտի հաստատուի 55 սեանց վրայ, որոց օգտակարապէս պիտի ծառայեն ծովուն մէջ գտնուած խութերն, թէև կամուրջն սակաւ ինչ պիտի կորսնցնէ ուղիղ գիծն: Այս 55 սեանց համար պիտի գործածուին 4 միլիոն խորանարդ մէթր քար ու չաղախ և 76 հազար տակառաչափ երկաթ: Հիւսեալ սեանց վրայ պիտի հաստատուին մետաղեայ գլանաձեւ սիւներ 40-43 մէթր բարձրութեամբ, որոց վրայ պիտի հաստատուին կամուրջին յառաջ տակին մեծ գերաններն, որով ջուրը մակերեւութին և այս գերանաց միջև 54-57 մէթր բարձրութիւն մը մնալով, ամէնէն մեծ նաւուց անցքն արգելքի չը պիտի պատահի: Սեանց հեռաւորութիւնն պիտի փոխուի 100 էն մինչև 500 մէթր:

Կամրջին մնացեալ մասը պիտի շինուի պողպատով, զի ծանրութեան մասին 50 տոն 100 խնայողութիւն մը կուտայ երկաթին վրայ, և այս շատ կարեւոր է, նկատելով որ կամրջին շինութեան համար գործածուելիք մետաղեայ նիւթոց և գործեաց ծանրութիւնը պիտի լինի իբր մէկ միլիոն տակառաչափ: Ամբողջ ծախքն հաշուուած է 860 միլիոն ֆրանք:

Կամրջին ցամաքին կցուած մասերն չարժանալի պիտի լինին Պոլոյ Գարաքէյի կամրջին նման, որով կարելի լինի հաղորդակցութիւնն խզել երբ խզին բարեկամական կապը: Կամրջին վրայ պիտի շինուին երկաթուղոյ կըրկին գծեր:

19^{րդ} դարու մէջ յղացեալ և ի 20^{րդ} դար-

ծագրելի հսկայ ծրագիր: Մի դար յառաջ ցնորական խորհուրդ և անկարելի հոչակեալներն՝ այսօր գիտութեան յառաջադիմութեան շնորհիւ կարելի կը դառնան և իրականանալի: Գիտունն կ'աշխատի, կը ճգնի, ուղիղ ու կեանք կը մաշեցնէ, մարդկութեան իրական օգուտներ կը փնտռէ, կը հայթայթէ: Հին առած էր թէ աշխարհ գիտնականաց ձեռք պիտի կործանի. բայց իրականութիւնն հակառակը կը ցուցնէ. ընկերութեան վիճակը գիտութիւնը պիտի բարւոքէ, մարդոյն քաղաքակրթութիւնն նորա՝ գիտութեանց մէջ ըրած յառաջադիմութեան հետ ուղիղ կը համեմատի. ցաւալի է որ մեր մէջ գիտութեան անունն անդամ դեռ չէ լուծած որոշակի: Ամէն ազգ, որպէս ամէն անհատ, գրագիտութեամբ կ'սկսի և ի գիտութիւն կը ձգտի: Գաղղիացիք 16^{րդ} դարու մէջ ունեցան իւրեանց գրականութեան ոսկեդարն, և 19^{րդ} ին մէջ ի գիտութիւն կը սրանան: Իսեղճ Հայն 5^{րդ} դարու մէջ կ'ունենայ իւր ոսկեդարն գրականութեան և 19^{րդ} ին մէջ գիտութեան անունն չէ լսած որոշակի. աւա՛ղ:

Ա. ՆԻԿՈԴՈՍԵԱՆ

ԴԱՏԱՍՏԱՆ

ԱՐԲԱՀԱՄԻ, ՄԵԼՔՈՆԻ ԵՒ ՀԱՄԲԱՐՃՈՒՄԻ

Նիս Ա.

Եղեռնադատ ատենին առջեւ երկու շաբթի օր, հոկտ. 29, տեղի ունեցաւ ի Մէսար Պուրնու Ճանիֆէսի Օննիկ աղայի տան խնարար 35 տարեկան Աբրահամ Գեորգեանի, ի Պոյաճը գիւղ սեղանաւոր Պապիկ աղայի տան մէջ աշխատող Գեղեցի 30 տարեկան խնարար Մելին Գեորգ Այվազեանի և 55 տարեկան խնարար Համբարձումի դատը: Ասոնց փոխանորդութիւնն ստանձնած էր փաստաբան Թընկըր Սիմոն Էֆէնտի:

Նախագահն ըստ սովորութեան օրինական հարցումներն ընելէ յետոյ, կարդացուեցան Ամրաստանիչ ատենի տեղեկագիրը, ընդհանուր դատախազի ամրաստանագիրն և փախըստական Համբարձումի մասին եղած ձերբակալման հրամանագիրը. ապա ընդհ. դատախազի օչնական Մէմուռ Կէյ զատին վերլուծութիւնն ըրաւ: Այս ամէնուն ամփոփումն է հետեւեալը.

« Ի Պէյլիքտէրէ Ենի Մահալլէ գիւնետան մը առջեւ հաւաքուած ժամանակ կատարուելով ձերբակալեալ անձերէ խնարար Աբրահամի վրայէն տոմսակներ գտնուած էին, որոց վրայ երկու մերկ ըմբիշներ նկարուած և ներքեւ « ըմբիշ Մելքոն ու Համբարձում » գրուած և ձեռքի գրով հինգ զրշ. գրուած էր: Նոյնպէս Համբարձումի սնտուկին, որ խահուէճի Մարտիրոսի սրճարանին մէջ կը գտնուէր, խուզարկուելով, այդ տոմսակներէ 16 հատ գտնուած էին: Հետեւաբար ձերբակալեալներէ օմմ. հպատակ Մելքոն և Աբրահամ օգոստոս 22 թուականաւ բանտարկուեցան, իսկ Համբարձում փախած լինելով, ասոր համար եւս, ըստ տրամադրութեան Պատժական Դատաւարութեան Օրինաց 104^{րդ} յօդուածին՝ ձերբակալման հրամանագիր հանուեցաւ օրինական եղանակաւ:

Աբրահամի ու Մելքոնի ինչպէս նաև Սկիւտար Սէլամըզ թաղը բնակող 35 տարեկան խահուէճի Մարտիրոս Յակոբեանի, որ բան-

տարկուած չէ, հարցաքննութիւնք կատարուեցան:

Աբրահամ յայտարարեց թէ իր վրայ գրտնուած տոմսակը հինգ զրուշի գնած էր Համբարձումին և Մելքոն ևս ըսաւ թէ Համբարձում այդ տոմսակները տպագրել տուած էր առանց իւր հաւանութեան:

Արդ, նկատելով որ առանց Մելքոնի հաւանութեան միւսին կողմէ Մելքոնի անուան այդ կարգի տոմսակներ տպագրուելուն մէջ հակասութիւն մը նշմարուած է, նկատելով որ Մելքոնի ու Համբարձումի համար, որք խոհարարութեամբ կ'ապրին, ցարդ լսուած չէ թէ ըմբիշամարտութիւններ ընեն և նկատելով որ այդ տոմսակներէ մին Աբրահամի վըրայէն գտնուած է, հետեւաբար թէ՛ վերոյգրեալ և թէ՛ ուրիշ փաստերէ հաստատուած է թէ այդ տոմսակներ խուղարարաց խումբին կողմէ տպագրուած են խաղաղութիւնը խանգարելու մտք վանայ կողմերը զրկուելիք խուղարարաց համար նպաստ հաւաքելու, թէ տպագրողը ու հրատարակողը են վերոյիշեալ Համբարձում ու Մելքոն և թէ այս կերպիւ անդամ են այն խուղարարաց խումբին որ կազմուած է Հայաստան կազմակերպելու երեւակայական գաղափարն իրագործելու համար և ձեռնարկած է հանրային անգործութիւնն ու ապահովութիւնը խանգարող ընթացից:

Աբրահամի, Մելքոնի ու Համբարձումի տարրքը համապատասխան գտնուած է Պատժական Օրինաց 54^{րդ} յօդուածի յաւելուածին Ա. հատուածի տրամադրած ոճրագործութեանց, իսկ խահուէճի Մարտիրոսին համար դատատան տեղի չունենալու որոշում տրուած է, որովհետեւ որ և է ապացոյց կամ փաստ մը տեսնուած չ'է հաստատող թէ Մարտիրոս մասնակցութիւն ունեցած լինի սնտուկին մէջ տոմսակ գտնուելուն և աղոնց արգելադրութեան, հրատարակութեան ու վաճառման:

Աբրահամի, Մելքոնի և Համբարձումի նըկատմամբ ձեռք բերուած փաստերէն զատ, Աբրահամ խոստովանած է թէ՛ ձերբակալուելու պահուն փախած է: Մելքոն կ'ըսէ թէ Համբարձումի հետ Հաճի Մարտիրոսի սրճարանին մէջ ըմբիշամարտութեան վրայ խօսակցած են, սակայն Հաճի Մարտիրոս կը պատասխանէ թէ այդ երկուքն ի միասին գրտնուած չեն իւր սրճարանին մէջ: Ոստիկանաց ժողովոյ նախագահի տեղեկագրոյն և Բերայի կառավարչին պաշտօնագրոյն պարունակութեան հասկցում է թէ Աբրահամի քովէն ելած տոմսակին վրայ « Հայաստանի առաջին զոհերուն համար նպաստի տոմսակ » խօսքը գրուած էր:

Նախ. — (houffin ամբաստանելոյ ուղղելով) Ուր հաւաքուեցաւ և քանի՞ հոգի էիք: — Աբրահամ. 12 հոգի հաւաքուեցանք: — Մելին. Ես ներկայ չ'էի: — Նախ. Ինչո՞ւ համար հաւաքուած էիք: — Աբրահամ. խոհարարաց սովորութիւնն է որ երբ կերակուրի գործն աւարտեն, ամէն ատեն սրճարան կ'երթան և խաղով ժամանակ կ'անցնեն: Ես այդ պատճառաւ գնացի: — Նախ. Դուք ալ խաղայի՞ք: — Աբրահամ. երկու հոգի նարտ կը խաղային, ոստիկանք եկան և « ելէք » ըսին: Ոմանք կարծեցին թէ նարտ խաղացուելուն համար կը տարուին և ոմանք ալ թէքքէրէի համար: Ոստիկանք ամենքնիս ալ ձերբակալեցին ու կալաթա Սէրայ տարին: — Նախ. Քանի՞ հոգի գացիք: — Աբրահամ. Տասն երկուքն ալ տա-

րին : Հետևեալ օրը կալաթա Սէրայի մէջ վերահաս խուզարկեցին և պատկերազարդ տոմսակը գտան :

Նախ . — (խօսքը Մեխնիմն ուղղելով) Զքեզ ի՞նչպէս ձերբակալեցին :

Մեխնիմ . — Ես տունն էի . հրամանագիր եկաւ և ոստիկանութեան գնացի : Հարցուցին թէ Համբարձումը կը ճանչնայի՞ : Պատասխանեցի թէ կը ճանչնամ : Ըմբռնարարութեան մասին ալ հարցումներ ըրին . խոստովանեցայ . տոմսակը տպագրողը Համբարձումն է , ըսի : Զիս հոս զրկեցին ըսելով որ տոմսակ տպագրել տուած ենք և թէ ես ալ տեղեկութիւն ունիմ : Տէ՛ր նախագահ , հարցուցէ՛ք . բոլոր իմ արհեստակիցներս գիտեն թէ այդ գործին մէջ ես մասնակցութիւն չունիմ :

Նախ . — Համբարձում ինչո՞ւ համար տոմսակ տպագրել տուեր է , գիտե՞ս : — Մեխնիմ . Ոչ : Զեմ գիտեր թէ արդեօք տոմսակ պէտք ունէ՞ր և անոր համար ըրած է :

Նախ . — (խօսքը Աբրահամին ուղղելով) Այդ պատկերազարդ տոմսակն ի՞նչպէս առի : Աբրահամ . — Առտու մը բանջարեղէն գնելու կ'երթայի : Ծամբան Համբարձումին հանգիսեցայ . գրպանէն տոմսակ մը հանեց . հարցուցի թէ ի՞նչ էր . պատասխանեց թէ ըմբիշներու յատուկ տոմսակ մ'է և թէ Սկիւտարի մէջ ըմբռնարարութիւններ պիտի կատարեն , ուստի հինգ զրուշ ուզեց : Առնել չուզեցի , կիրակի օրերը պաշտած եմ ըսի , պնդեց : Ես ալ հինգ զրուշ տուի առի , որովհետեւ ոստիկանութեան էի , երկուքս ալ խոհարար էինք և միշտ իրարու կարօտ : — Նախ . Այդ ըմբռնարարութիւնն ո՞ւր պիտի կատարուի եղեր : — Աբր . Սկիւտար թատրոնի մէջ : — Նախ . Թատրոնին մէջ ըմբռնարարութիւն կ'ըլլայ , — Աբր . Զեմ գիտեր . Համբարձում այնպէս ըսաւ ինձ : — Նախ . Տպագրուած տոմսակները քանի՞ հատ են եղեր : — Աբր . Քանի հատ ըլլալը չեմ գիտեր . մէկ հատ միայն ինձ տուաւ :

Նախ . — (Առ Մեխնիմ) Սրճարանին մէջ սընտուկ մը կայ եղեր : — Մեխնիմ . Զեմ գիտեր : Այդ սրճարան առաջ Համբարձումինն էր և յետոյ Մարտիրոսին անցաւ : — Նախ . Ըմբռնարարութիւնն ի՞նչպէս եղաւ : — Մեխնիմ . Կատակի համար այդպէս խօսք մը եղաւ : Սրճարանին մէջ նստած էինք , Համբարձում եկաւ և « քեզ կը տապալեմ » ըսաւ : Պատասխանեցի թէ չէր կրնար և թէ ես զինքը կը տապալեմ : Ասոր վրայ մօտեցաւ և զիս բռնեց :

Նախ . — Դու ըմբռնարարութիւն կ'ընես : Մեխնիմ . — Հոս ըրած չեմ : Մեր երկիրը կ'ընէի : Համբարձում ըսաւ թէ Յարութիւն անուն մարդ մը կայ , անոր հետ ըմբռնարարութեամբ համար տոմսակ պիտի զրկէ : Յետոյ այդ տոմսակը կոխել տուեր է : Ես սրճարանը նստած էի , երբ Համբարձում Գրիգորի հետ եկաւ : Համբարձում բարեւ տուաւ և ես չը պատասխանեցի : Հարցուց թէ ի՞նչ պատճառաւ ժողովարարար զինքը չէի բարեւեր : Ես ալ պատասխան տուի և ըսի « առանց ամաչելու տակաւին հետս կը խօսիս , ի՞նչու այդ տեսակ բան մը ըրիր , ես կատակ ըրած էի քեզի » : Ասոր վրայ ըսաւ թէ բան մը չկար և թէ ես ալ մէկ քանի զրուշ պիտի առնէի : — Նախ . Եթէ դուն այս գործին մէջ զբաղուած չես , ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ այդ տոմսակին վրայ գտնուած պատկերը կը շինուի : Այդ պատկերը քուկդ է : — Մեխնիմ . Զեմ գիտեր :

Նախ . — (Առ Աբրահամ) Համբարձում

այդ տոմսակներն ի՞նչու համար տպագրել տուած էր և քանի՞ հատ էին : — Աբր . Հատ մ' տուաւ ինձ : Քանի հատ տպագրուած ըլլալը չեմ գիտեր : Կ'երեւայ թէ քիչ մը ծախքը ելնելէն յետոյ՝ մնացեալը իրեն պիտի մնայ . ես իրեն բան մը չհարցուցի :

Այս միջոցին Նախագահին հրամանաւ կարգացուեցաւ 22 օգոստ. 1306 թուակիր նախնական քննութեանց տեղեկագիրն , որ Պոլսոյ ոստիկանաց ժողովոյ նախագահ Հիւսնի էֆէնտիի ստորագրութիւնը կը կրէր , և որ ահաւասիկ .

« Բերայի ոստիկանութիւնն՝ Աբրահամը յատուկ պաշտօնագրով մը զրկած էր : Պէտքը տէրէի մէջ գինետան մը առջեւ մէկ քանի Հայեր հաւաքուած ըլլալով , անոնց այդ վիճակը կասկած հրաւիրած և այդ պատճառաւ ձերբակալուած էին : Ասոնց մին՝ Աբրահամ՝ տարուած պահուն փորձած էր անգլիական դեսպանատունը փախչիլ , սակայն չէր յաջողած : Աբրահամի վրայէն պատկեր մը գրուած էր , որուն վրայ երկու ըմբիշներ նկարուած էին իրարու հետ մարտնչելու վիճակի մէջ և ներքեւ սա պարբերութիւնը գրուած էր . « Մեքոն և Համբարձում , առաջին զուգահէտ Հայաստանի » : Բերայի ոստիկանութեան գրոյն վերոյգրեալ պարունակութեանը վրայ հետեւեալ քննութիւնք կատարուեցան :

Ստուգելով որ այդ պատկերի ցոյց տուած ըմբիշներէն մին Գրիգորի Մեքոն անուն խոհարար մ'է , որ ի Պոլսոյ մէջ սեղանաւոր Պապիկ աղայի տան մէջ կ'աշխատի , այդ Մեքոն բերուեցաւ և հարցաքննութեան ենթարկուեցաւ : Մեխնիմ պատասխանեց թէ երեք տարի է ի վեր Պոլսի եկած է և թէ վեց ամիս առաջ Սկիւտարի Սէլամըզ թաղը Հաճի Մարտիրոսի սրճարանին մէջ տեսակցութիւն մը ունեցած է Համբարձումի , Պէզիր Օղլու Աթթինի և եղբոր Գալօի հետ : Այս տեսակցութեան պահուն Համբարձում իւր ոյծին վրայ խօսեր և կատակի համար ըսեր է թէ իրեն հետ կրնայ ըմբռնարարութիւն մը ընել և խօսք տուեր է : Համբարձում այս կատակն իրաւի առնելով տոմսակներ տպագրել տուեր և մէկ հատն ալ պահարանի մէջ դնելով , իրեն ու Աթթինին զրկեր է : Մեքոն տոմսակը ետ տուեր է ըսելով որ ինք ըմբիշ չէ , թէ այդ տեսակ բանի մը համար իւր տէրերը զինքը պիտի այպանէին : Յետոյ Համբարձում զինքը գտեր և տոմսակներուն համար ծախք ըրած ըլլալն ըսելով , առաջարկեր է կեղծ ըմբռնարարութիւն մը ընել : Մեքոն այս առաջարկութիւնն եւս չէ ընդուներ : Համբարձում ըսեր է թէ էֆէնտիի մը հետ դուրս կ'երթայ :

Պէզիր Օղլու Աթթին եւս հարցաքննուելով հաստատած է ինչ որ Մեքոն ըսած էր : Աթթին յարած է թէ այդ ըմբռնարարութեան խօսքին վրայ , Համբարձում հինգ զրուշնոց հինգ հարիւրի չափ տոմսակներ տպագրել տուեր է , որոց իւրաքանչիւրին վրայ մարտնչելու վիճակին մէջ եղող երկու ըմբիշներ նկարուած և ներքեւն ալ բաներ գրուած են եղեր , սակայն ինք՝ Աթթին , կարգաւ չգիտնալով չգիտեր թէ ինչ գրուած է : Աթթին ըսած է նաեւ թէ Համբարձում՝ թէ՛ իրեն և թէ՛ Մեքոնի տոմսակ զրկած չէ , թէ իրեն հայրենակիցը թող չտալով՝ ըմբռնարարութեան ետ կեցուած է և թէ Համբարձում մեկուն քով ծառայութեան մտնելով , անոր հետ դուրս գնացած է :

Խահուէճի Մարտիրոս ևս հարցաքննուելով

յայտարարած է թէ վերոյգրեալ անձինք երբ ըմբռնարարութեան վրայ կը խօսին եղեր , ինք քովերնին չէ գտնուած , թէ յետոյ խմացած է և թէ տեսեր է տպագրեալ տոմսակները : Մարտիրոս յարած է նաեւ թէ Համբարձում ամիս մը առաջ սնտուկն իրեն ձգելով էֆէնտիի մը հետ դուրս գնացեր է : Համբարձում հոս Սիրական անուն տղայ մը ունի եղեր , սակայն Մարտիրոս չգիտեր թէ ո՞ւր կը գտնուի :

Այս հարցաքննութեանց կատարումէն յետոյ Համբարձումի սնտուկը խուզարկուելով , 16 հատ տոմսակներ գտնուած են , որոց իւրաքանչիւրին վրայ երկու մերկ ըմբիշներ նկարուած են , իրարու հետ մարտնչելու ձեւով , տակը Համբարձումի ու Մեքոնի անունը գրուած և իւրաքանչիւր տոմսակի համար հինգ զրուշ գին գրուած է :

Բերայի ոստիկանութեան ժողովոյ նախագահին հետ բանակցութիւնք կատարուելով հասկցուած է թէ , Համբարձումի սնտուկէն գտնուած տոմսակներն յար և նման են Աբրահամի վրայ գտնուած տոմսակին , թէ այս վերջնոյն վրայ գտնուած տոմսակը Բերայի կառավարչին կողմէ կայս . պալատ զրկուած է և թէ տակը գրուած պարբերութիւնք իրարու չեն համապատասխաներ :

Աբրահամի հարցաքննութիւնը կատարուելով ըսած է թէ անգլիական դեսպանատունը փախչելու համար ըրած ձեռնարկն իր երկուկէն առաջ եկած է : Իւր վրայէն գտնուած տոմսակին համար ալ ըսած է թէ երկու Հայեր ըմբռնարարութեամբ համար պայման դրած և մուտքի համար այդ տեսակ տոմսակներ տըպագրել տուած ըլլալով , Համբարձում որ ըմբիշներէ մին էր և իրեն ծանօթն , այդ տոմսակը իրեն տուեր է քառորդ մէճիտի մը փոխարէն : Աբրահամ այդ տոմսակը գրպանը դրած ըլլալով մոռցեր և մնացեր է , թէ ինք ծանօթէ՞սճի Օննիկի տան մէջ խոհարար է և թէ հոս դաւաններու տէր :

Ինչպէս կ'երևի քննութեանց արդիւնքը պարունակող վերոյգրեալ տեղեկագրէն , Աբրահամ ու Մեքոն ձերբակալուած են և իրենց յայտարարութիւնները պարունակող տեղեկագիրը գրոյս կցուելով մատուցուած է :

Արդ , ասոնց մասին հարկ եղած գործողութիւնք Զերդ Վսեմութեան որոշումէն կախում ունենալն յայտարարելով , մնամ և այլն :

Փասաբան Սիմոն էֆ . — Ըսուեցաւ թէ տոմսակին վրայ « Հայ դիւցազունք » և այլն գրուած են , սակայն առնոց վրայ այդ տեսակ բան մը չկայ : Արդէն քննութեանց տեղեկագրին մէջ ալ ըսուած է թէ տոմսակին տակը եղած գրուածքը քննուելով , այդ տեսակ բան մը տեսնուած չէ : Քիչ մ'առաջ Նախագահն հարցուց Մեքոնի թէ քանի որ տեղեկութիւն չ'ունէր , իւր պատկերն ի՞նչպէս կը շինուէր : Արդէն տոմսակներուն վրայ գրուածը պատկեր չէ , երկու գիծ է , երկու աչքէ և երկու պոկներէ բաղկացեալ բան մ'է : Եթէ Բերայի թատրոններու տոմսակները քննուին , այդ կարգի նկարներ կարելի է տեսնել : Բնաւ նմանութիւն չունի :

Ասոր վրայ կարգացուեցաւ Բերայի կառավարչին կողմէ առ Ոստիկանութեան նախարարն ուղղեալ պաշտօնագիրն , որ աւասիկ .

« Վսեմափայլ Տէ՛ր .

Ենթիմահալլէի մէջ Զաքանօզ Տիմիթրիի գինետան առջև տասներկու Հայեր հաւաքուած ըլլալով , կասկածելի տեսնուած , ձերբակալուած և Պէշիկթաշի ոստիկանութեան կողմէ

տեղեկագրով մը ղրկուած են: Ասոնցմէ մին Արրահամ, թէ և տարուած պահուն ի Թա-
րապիա անգլիական դեսպանատունը մտած,
սակայն յետոյ հանուած է: Արրահամի վրայ
խուզարկուելով, տոմսակ մը գտնուած է ո-
րուն վրայ նշանակուած է թէ Հայաստանի ա-
ռաջին զոհերուն համար նպաստ հաւաքելու
յատուկ հինգ զրուշնոց տոմսակ է: Ոստիկա-
նութեան ժողովին կողմէ այս տեղեկութիւնը
հաղորդուած են, այդ մասին հարկ եղած
քննութիւնները կատարելու համար: Ուստի
այդ գրութիւնը և Արրահամի յատուկ պաշ-
տօնէի մը յանձնուելով Ձեր Վսեմութեան
ղրկուած են: Այդ տոմսակն եւս մատուցուած
է կայսերական պալատան առաջին քարտու-
ղարին: »

Նախ. — (Առ Արրահամ) Թէ որ այդպէս
բան մը չկար, ինչո՞ւ փախար: — Արր. Եր-
կիրդէս փախար: Գործէս չմնալու համար ինք-
զինքս պարտեղը նետեցի: — Նախ. Եթէ
վրայէդ պատկեր մը կամ ուրիշ բան մը գտ-
նուէր, այն ատեն վախճալու բան մը կ'ունե-
նայիր: Բու առաջուան կասկած իդ համաձայն,
քեզմէ թէզքէրէ պիտի հարցնէին, ուրիշ բան
մը չպիտի ընէին: Դու յուզուելու բան մ'ու-
նէիր և անոր համար փախար: — Արր. Ես
չեմ գիտեր թէ այդ տոմսակ տէրութեան ու
ազգին դպչելու բան մ'ունի: Եթէ գիտնայի,
անմիջապէս կը նետէի: Այդ տոմսակն հետեւ-
եալ օրը վրաս գտան:

Փաստաբան Սիմոն Էֆ. — Այդ տոմսակ օր
մը մնացեր է Արրահամի վրայ:

Նախ. — Այս պատկերներու մէջ բան մը
չկայ, սակայն կայս. պալատ մատուցեալ տոմ-
սակին մէջ կայ եղբի:

Սիմոն Էֆ. — Թո՛ղ բերուի, հարկ է որ
ամէն պարագայի մէջ չուտ բերուի, որովհե-
տեւ խիշմս ինձ չըսեր թէ ասոնք այդ տեսակ
գործի մը համարձակած ըլլան. պէտք չէ որ
ասոնց բանտարկութեան ժամանակամիջոցն
երկարի:

Ի վերջոյ, թուղթերուն մէջ գտնուած տոմ-
սակներէ մին Արրահամի ցոյց տրուեցաւ, որ
պատասխանեց թէ Համարձու մին կողմէ ի-
րեն տրուած տոմսակին նման էր:

Յետոյ միւս տոմսակին բերուին որոշուե-
լով, դատն ուրիշ օրուան յետաձգուեցաւ:

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կետարիոյ կառավարիչ անուանեցաւ Իզգէթ
պէյ, նախկին կեդրոնական կառավարիչ Հա-
լէպի նահանգին:

— Երէկի Սապահ՝ Սղամպուլէն առնելով
կը ծանուցանէ թէ Կարնոյ անգլիական հիւ-
պատոս Պ. Քլիֆորտ-Լոյտ, անգլիական դես-
պան Սըր Ո. Հուայդի կողմէ հեռագրաւ մայ-
րաքաղաքս հրաւիրուած է:

— Սիրքէճի և Քարաքէօյի միջև շոգե-
մակոյկներ բանեցնելու համար խնդրուած
մենաշնորհին ծրագիրը կ'ուսուսնասիրուի այս
պահուս:

— Կայս. հրաման մը Միշէլ փաշայի կը
յանձնէ վերջնապէս՝ Կ. Պոլսոյ քարափանց
շինութեան ու շահագործման մենաշնորհը:
18 ամիս պայմանագրով տրուած է արտօնա-
տիրոջ՝ իւր ընկերութիւնը կազմելու, վերջ-
նական յատակաձևը ներկայացնելու և շինու-
թեանց ձեռնարկելու համար: Քարափանց
հասութիւն % 10 Քաղաքապետութեան պիտի

վճարուի: Քարափը պիտի սկսի եալը Բէօշ-
կէն մինչև Այա-Քափու և դիմացի եղբրքէն
ալ՝ Սալը Բազարէն մինչև Թէրսանէի մօտ:
Կամուրջը իրենց այժմու տեղը պիտի մնան:

— Օսմ. կառավարութեան խնդրանք, Ծրանական կառավարութիւնը Լիոնի վար-
ժարանին ուսուցիչներէն չորս անասնաբույ-
ժեր կը ղրկէ ի Կ. Պոլիս: Սոքա պիտի դա-
սախօսեն կայս. բժշկական վարժարանին մէջ
և երեք տարւոյ պայմանագիր կնքած են:

— Թուրքիոյ զանազան գաւառներէ, գլ-
խաւորաբար Կարինէ, Էնկիւրիէ, Սեբաստիա-
յէ, Բաղէշէ, Քարբերգէ առնուած լրոց նայե-
լով, այդ տեղերու յունական եկեղեցեաց փա-
կումն որ և է միջադէպի առիթ չէ տուեր և
կատարեալ անդորրութիւն կը տիրէ: (Մոնի-
դէօն)

— Պ. Քարուալ արտօնութիւն խնդրած է
Նիկիոյ լիճը մաքրելու և մինչև Կէմէշի ջուր
բերելու համար:

— Մեր Տիգրանակերտի թղթակիցը կը գրէ
թէ, 4-5 տարիէ ի վեր այն տեղ հաստատու-
ած «Մաղուուր» գրատունը արեւելեան և
արեւմտեան զանազան լեզուօք ամէն տեսակ
գրքերով ճոխացեալ է այժմ, և օր ըստ օրէ
զարգանալով կը խոստանայ մեծ ծառայու-
թիւններ մատուցանել երկրին:

— Կայս. հրամանի մը համաձայն, Պրուսայի
նահանգին անուակէն 100 ոսկի շնորհուած է
այն սասնապետին և ինն ոստիկան զինուորաց
որք յաջողած էին Քիւրտ Մուսա պէյն անձ-
նատուր լինելու ստիպել յիշկիւնէն:

— Կառավարական շրջանակաց մէջ խոր-
հրդակցութիւնը կը կատարուին Բաթանթի
օրինաց ինչ ինչ յօդուածոց մասին:

— Համազգային Անկեանոցը 1400 հոգի
պարունակելու չափ ընդարձակ պիտի կա-
ռուցուի Պոլսոյ Եէնի Պազէթ Թաղին մէջ գտ-
նուած հին վառօդարանի ընդարձակ զետեղին
վրայ: Ծախք հաշուուած է 30000 ոսկի:

— Թաւրիզի խաղաղապետ Սէլանիկի թէ վ-
Ֆիդ Էֆ. մենաշնորհ խնդրած է Սէլանիկէն
մինչև Լանքաղա նեղ գետը երկաթ ուղի մը շի-
նելու:

— Մալաթիոյ մէջ անցեալ ուրբաթ գիշեր
հրդէն ծագելով, հրդ ճարակ ըրեր է հազարի
չափ տուներ, խանութներ և երկու մզկիթ-
ներ, որք անցեալ տարւոյ հրդէնէն յետոյ նոր
ի նորոյ շինուած էին:

— Տիւրիկի գաւառակին մէջ անասնոց հի-
ւանդութիւն մ'երևան ելած է և սաստկապէս
կը ճարակի:

— Բուսիկէի երկաթուղեաց ընկերութեան
սուաջին քաղաքային Պ. Թոքթաս մենաշնորհ
խնդրած է Արրահամապօսոյ և թիւղուոյ
կայարանէն մինչև քաղաքին մէջ թրամվէյի
գիծ մը շինելու համար:

— Միջոցներ ձեռք տալիս առնուին, որպէս
զի Օսմանեան նաւատորմը նոր կադրակեր-
պութիւն մ'ստանայ և ի հարկին պատերազ-
մական վիճակի մէջ գրուի:

— Սելանիկէն կը գրեն մեզ թէ, երկարա-
տեւ երաշտութենէ մը յետոյ՝ ամսոյս 22 էն
23 լուսնալու գիշերը տեղատարափ անձրեւ
մը գալով, քաղքին հիւսիսակողմէն՝ սարերէ
ձորերէ հաւաքուած ջրոց բուռն հոսանք
քաղքին շուրջը գտնուած գետակներն յորդե-
լով, չալը կոչուած ընդարձակ գետինն ծո-
վակի մը վերածեր և տուներն մինչ մէկ մթի-
ջրոց բարձրութեամբ չընկալաւ: Վնասը
բաւական մեծ է և մարդու կորուստ ևս կ'են-
թաղուի: Գալափարիայի կողման ջուրք եւս
հրկիզեալ խեղճ Հրէից վրաններն ողողելով,
անկարագրելի թշուառութեանց տեղի տը-
նուած են: Կազի մեծ խողովակն ևս խորտա-
կուելով, քաղաքը նոյն գիշեր մթութեան մէջ
մնացեր է:

— Եւմոսական նախարարութիւնն հրաման
ուղղած է գաւառաց կուսակալներուն, որպէս

զի յետ այսորիկ քրօմի և գայլախազի հանքեր
փնտռելու համար ներկայացեալ խնդրագիրք
չ'ընդունուին: Այս անօրինութիւն եղած է
այն պատճառաւ որ այդ հանքաց արտադրու-
թիւն բազմացած լինելով, գնոց անկում մը
կրնայ յառաջ գալ:

— Կ'ըսուի թէ դրամատեարց խումբ մը, ո-
րուն գլուխը կը գտնուի Օսմ. Կայս. Պանքան,
արտօնութիւն կը խնդրէ կախեալ կամուրջ
մը շինելու ընդմէջ Հայտար-Փաշայի և Սա-
րայ-Պուրնուի, միացունելու համար Անատո-
լիւի և Բուսիկի երկաթուղեաց կեդրոնական
կայարանները: Այս կամուրջ երկու յարկ պի-
տի ունենայ: Ա. յարկը պիտի յատկանայ եր-
կաթուղեաց կառախումբին, Բ. յարկը՝ կա-
նանց և հետիոտն անցորդաց: Կամուրջը 40
մէդր բարձրութիւն պիտի ունենայ, որպէս
զի նաւուց անցքին արգելք չըլինի: Տախտա-
կամանին լայնութիւնը պիտի լինի 15 մէդր:

— Անգլիացի բարձրաստիճան տիկնանց
խումբ մը շարաթ օրը կայսերական Հարէմն
այցելեց և վեհ. Սուլթանին կողմէ ներկայա-
ցուեցաւ Բարձր. Մայր Թագուհւոյն: Այս
այցելութեան առթիւ, Կայս. Հարէմի պատ-
ուակալ տիկին և առաջին Թարգման Տիկին
Վերգինէ Նազալեան, գուսար վսեմ. Յա-
րութիւն փաշայի Տատեան, իւր պաշտօնը
կատարեց մեծ փափկութեամբ և շնորհօք:

(Լ. Հէրրոտ)

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Եկեղեց. Համագ. Ժողովոյ կողմէ կար-
գեալ Յանձնաժողովը չորեքշաբթի օր ի նիստ
գումարուելով, զբաղեցաւ առանձնաշնորհ-
մանց խնդրոյն առթիւ Բ. Դրան կողմէ եկած
պաշտօնագրոյն տրուելիք պատասխանին
պատրաստութեամբ: Յանձնաժողովն յառաջի-
կայ հիւղաբարձի ևս պիտի գումարի, այդ
պատասխանագրոյ վերջին ընթերցումը կատա-
րելու համար: Պատրիարքարանի գործակա-
տար Ֆրէնկեան (Երրահամ էֆ), որ նոյն օրը
Բարձր. Մեծ-Եպարքոսին կողմէ կոչուած էր,
Յանձնաժողովին ներկայացաւ հաղորդելու Ն.
Բարձրութեան ինչ ինչ հրամանները:

— Սեպտեմբեր ամսոյ վերջերը խումբ մը
Անգլիացիք էջմիածին երթալով, թանգարանն
ու գրատունն աչքէ անցուցեր են: Հարկ ե-
ղած բացատրութիւնները տուեր է Սինոքի
Ժարգման Պ. Մելիք Ագամեան:

— Սեբաստիոյ Հայ երեւելեաց կողմէ առ
Կայս. պալատն ուղղեալ հեռագիր մ'եւս կը
հերքէ Փարիզի Ռալ լրագրոյն այն հրատարա-
կութիւնը թէ, Սեբաստիոյ Հայոց այն հան-
րագիրն՝ որ կը վերաբերէր իրենց առ վեհ.
Սուլթանն հաւատարմութեան տեղոյն Ա-
ռաջնորդ Գեր. Պետրոս Նպիւս. եւս ստորա-
գրած լինելով, մէկ քանի ճպտեալ Հայեր
զարկած են զն. Գերապատուութիւնն: Հե-
ռագիրը կը յարէ թէ, Հայ հաւատարմի հը-
պատակը ամէն ժամանակ իրենց երախտա-
գիտութիւնը կը յայտնեն վեհ. Սուլթանի այն
շնորհաց համար, որոց կ'արժանանան ամէն
օր այլ և այլ կերպիւ:

ԱՐԺԷՔ ԴՐԱՄՈՑ

Օսմ. լիւրան 100 զըշ. էն

Մէճիտիյէ	407 28	Արժաթ մանէթ	87 20
Մէթալիք	400 40	Բուսիոյ բօլ	91 40
Պէշլէք, Ալթըլէք	402 30	Շարուէն	87
Քառորդ մէճիտ	406 25	Գրիմից	51 40
Մանր մէճիտ	401 30	Անգլ. լիւր	409 32

Մանէթ թղթադրամ 7 52

Գոնսլիտէ (Երեկոյ.)	20	Բուս. երկ. բաժին	78 3/4
Նոր փոխ. 4 ժժ		Թղթադրամ (Թուս.)	43
(Թահվիլթը Օսմ.)	79 20	Ներքին փոխառ.	60

ԱՐՏՈՒՍՏՐ Ա. ՍԱՔԱՅԱՆ

ՏՊԱԳՐ. ՆՄԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Եսկի գապիյէ ամսսէսի, քիւ. 61